

Vår man i Leopoldville

Tjeckoslovakiska relationer med Belgiska Kongo 1954-1960

av

Leif Hellström

Kongos huvudstad Leopoldville (numera Kinshasa) i början av 1960-talet. Diplomatkvarteren låg i området strax intill hamnen. (Foto: Bo Ekberger)

B-uppsats
Fortsättningskurs Historia vt 2005
Handledare Anders Blomqvist
30 maj 2005

Innehåll:

1. Inledning.....	3
1.1. Introduktion.....	3
1.2. Syfte och frågeställning.....	3
1.3. Forskningsläge	4
1.4. Källor och metod	5
2. Östblocket och Afrika	8
3. Uppstarten (1954-1958).....	10
3.1. Konsulatet öppnas	10
3.2. Handelsrelationer	11
3.3. Andra arbetsuppgifter.....	12
3.4. Underrättelsearbete	13
4. Politiskt arbete (1958-1960).....	14
4.1. Omprövning av nationalismen.....	14
4.2. Början till slutet för kolonialväldet	14
4.3. Tjeckoslovakiska kontakter med kongoleserna.....	15
4.4. Effekter för Tjeckoslovariens egen del.....	17
4.5. Kongo och kommunismen	18
4.6. Kongolesisk självständighet.....	20
5. Sammanfattning.....	21
6. Källförteckning	23
6.1. Otryckta källor	23
6.2. Tryckta källor	23
6.3. Intervjuer	23
6.4. Litteratur	23
6.5. Internetresurser	24

1. INLEDNING

1.1. Introduktion

1960 kom att kallas Afrikas år eftersom inte mindre än 17 före detta kolonier blev självständiga det året. Men med självständigheten följde nya problem och under sommaren och hösten 1960 kom före detta Belgiska Kongo¹ under några veckor att bli skådeplats i det Kalla kriget, när belgisk militär intervention, geografiskt sönderfall och regeringskris gjorde landet till ett hett samtalsämne i världspolitiken.

Men redan före 1960 hade Afrika efter hand fått allt mer uppmärksamhet från öststatshåll.² Mycket berodde detta på de nya vindar som började blåsa i de kommunistiska länderna efter Stalins död 1953. I Belgiska Kongo öppnades 1954 ett tjeckoslovakiskt konsulat: av allt att döma en av de första öststatsbeskickningarna i "svarta" Afrika. Konsulat har vanligen som huvuduppgift att bistå och beskydda de medborgare från det egna landet som finns på platsen, men i Kongo fanns inga andra tjeckoslovaker än just konsuln och hans familj. Alltså måste det ha funnits andra anledningar till att konsulatet sattes upp.

1.2. Syfte och frågeställning

Ändamålet med uppsatsen är att studera Tjeckoslovakiens relationer med Belgiska Kongo från 1954 fram till självständigheten 1960 och att försöka sätta in verksamheten vid konsulatet där i ett större sammanhang. Händelseförloppet efter självständigheten ingår inte i studien.

En utgångspunkt har varit förmodandet att Tjeckoslovakiens utrikespolitik under perioden varit hårt knuten till Sovjetunionens utrikespolitik. Att de två ländernas politik gått hand i hand under perioden förefaller vara ett allmänt vedertaget axiom. I möjligaste mån kommer detta förmodande dock att prövas.

Mer konkret finns följande frågeställningar:

1. Varför upprättade Tjeckoslovakien ett konsulat i Kongo? Vad ville man uppnå?
2. Finns det några tecken på att Tjeckoslovakien helt eller delvis följde en egen handlingslinje i Kongo, eller agerade man helt och hållet som en kugge i östblockets politik?
3. Ändrade verksamheten inriktning vid under perioden 1954-1960? I så fall hur, och varför?

---

¹ Även känt som Kongo-Leopoldville (senare Kongo-Kinshasa) eller Zaire; ej att förväxla med den del av franska kolonin Ekvatorialafrika som ofta kallas Franska Kongo, eller Kongo-Brazzaville.

² Med "öststater" och "östblocket" menas i den här uppsatsen Sovjetunionen samt övriga medlemmar av Warszawapakten.

1.3. Forskningsläge

Mycket lite forskning verkar ha gjorts angående tjeckoslovakisk utrikespolitik utanför Europa under 1950- och 1960-talen. Vad gäller relationerna till Afrika har det bara varit möjligt att hitta ett enda verk, Curt Becks artikel ”Czechoslovakia’s Penetration of Africa, 1955-1962” från 1963.³ Beck var dock hänvisad enbart till tidningar och andra öppna källor för sin information och artikeln är därför översiktlig och ofullständig samt innehåller en del uppenbara felaktigheter.

Eftersom den tjeckoslovakiska utrikespolitiken har förmodats vara kopplad till den sovjetisk politiken är verk inom det senare området också relevanta. En av de bättre översikterna i ämnet är *The Soviet Union and Africa*.⁴ Författaren, Milene Charles, har baserat sitt verk huvudsakligen på sovjetiska publikationer och har medvetet anlagt ett sovjetiskt perspektiv på utvecklingen. Boken ger ett mycket trovärdigt och gediget intryck och är en av de få som ger en sammanhängande förklaring till utvecklingen av det sovjetiska intresset i Afrika. David Morisons *The U.S.S.R. and Africa, 1945-1963* har vissa likheter med Charles verk, såtillvida att det är baserat på publicerade sovjetiska källor, men är mer kortfattat och lägger större vikt på den sovjetiska Afrika-forskningens akademiska aspekter.⁵ Pieter Lessings *Africa’s Red Harvest* är ett annat översiktsverk i samma ämne som dessutom tar med Kinas engagemang, men det är betydligt mer populistiskt och vinklat åt en beskrivning av ”den röda faran”.⁶ Trots detta innehåller boken en del detaljer av intresse.

Det finns ett flertal andra liknande böcker och artiklar av varierande tillförlitlighet men dessa tillför vanligen inte mycket just om Kongo. Även sådana verk som potentiellt kunde vara av speciellt intresse, som till exempel dem av Houart och Wauters, är tämligen ”tunna” till innehållet, speciellt vad gäller den tjeckoslovakiska delen av historien.⁷ Det mesta som skrivits från 1970-talet och framåt koncentrerar sig dessutom på händelserna i Afrika under senare delen av 1960-talet eller senare.

Åtskilligt har genom åren skrivits om Belgiska Kongo och avkoloniseringsperioden fram till 1960. Bland de översiktsverk som kom ut redan på 1960-talet märks flera som än idag står sig som standardverk i ämnet. Ett av dessa var Crawford Youngs *Politics in the Congo*.⁸ Young var statsvetare och inriktade sig på det politiska skeendet. Han hade omfattande kontakter med andra

---

³ Beck 1963.

⁴ Charles 1980.

⁵ Morison 1964.

⁶ Lessing 1962.

⁷ Houart 1961; Wauters 1961.

⁸ Young 1965.

forskare, speciellt i Belgien, och utnyttjade även den omfattande dokumentation som fanns tillgänglig i Belgien. René Lemarchands *Political Awakening in the Congo* är ett liknande verk.⁹ Både Young och Lemarchand är synnerligen vederhäftiga och seriösa forskare och ger var för sig en detaljerad bild av skeendet, må vara med lite olika fokus. Ett tredje verk värt att nämna är *Congo: Background of Conflict* av amerikanen Alan Merriam, vilket författades redan hösten 1960.¹⁰ Merriam var antropolog och hade tillbringat två år i Kongo. Hans bok är i stor utsträckning baserad på egna observationer men även på information från andra forskare. Ingen av dessa ger emellertid mer än enstaka kommentarer om Tjeckoslovakiens och övriga öststaters roll under kolonialtiden.

I Belgien gavs, inte helt överraskande, en uppsjö verk om Kongo ut på 1960-talet. Flera av dem är mycket vetenskapligt upplagda och i stor utsträckning baserade på källdokument i belgiska och kongolesiska arkiv. De tenderar emellertid att vara hårt fokuserade på olika belgisk-relaterade aspekter av historien och ger inte mycket utrymme åt andra länders inblandning.

Inga senare publikationer har egentligen tillfört speciellt mycket till informationen i ovanstående arbeten, annat än inom tämligen specifika områden som inte är relevanta för den här undersökningen.

Bland de uppsatser som skrivits märks den av amerikanskan Lise Namikas, som framför allt presenterat en del nya detaljer om den sovjetiska inblandningen, baserat på forskning i sovjetiska arkiv.¹¹ Märkligt nog har det inte gått att hitta några svenska avhandlingar om den politiska utvecklingen i Kongo. Libris webbkatalog räknar visserligen upp ett 50-tal avhandlingar om Kongo, men de flesta av dessa är inom språk, ekonomi och olika etnologiska ämnen.

Ovannämnda verk är – med undantag av Becks artikel – främst att betrakta som allmän bakgrundsinformation och den tjeckoslovakiska relationen med Kongo behandlas inte i någon större utsträckning, även om den ibland nämns mer eller mindre i förbigående.

1.4. Källor och metod

En uppsats om den tjeckoslovakiska verksamheten i Kongo borde naturligtvis helst vara baserad på tjeckoslovakiska och/eller kongolosesiska källor. Det råder dock en i det närmaste total brist på kongolesiska källor, i alla fall har det inte gått att spåra några sådana under arbetets gång, och sannolikt har mycket gått förlorat under de olika inbördeskrigen från 1960-talet och framåt. Framstötter till det tjeckiska Utrikesministeriet gav till sist svaret att ett antal pärmar med rapporter och annat material från 1950-talet rörande Kongo återfunns i deras arkiv. Tyvärr kom

---

⁹ Lemarchand 1964.

¹⁰ Merriam 1961.

det beskedet för sent för att det skulle gå att ta del av materialet i tid för den här uppsatsen. Korrespondens med olika akademiska organ i Tjeckien har gått obesvarade varför det är oklart huruvida någon relevant forskning pågår där.

Det har därför varit nödvändigt att i stor utsträckning utnyttja mer indirekta källor. Det källmaterial som använts är fragmentariskt. Någon huvudkälla har inte funnits utan framställningen har sammanfogats från uppgifter hämtade från många olika håll. Bland de primära källorna märks speciellt diverse dokumentation ur svenska, amerikanska och brittiska arkiv.

För svensk del rör det sig om rapportering från konsulatet i Kongo, hämtade ur UD:s arkiv. De svenske konsulerna torde ha varit de svenskar som bäst kände till den tjeckoslovakiska verksamheten i Kongo men tyvärr är det bara ett fåtal dokument som berör ämnet. De amerikanska källorna består av urval av diplomatiska dokument, delvis direkt från arkiv i USA och delvis utgivna av Department of State (amerikanska UD) i deras serie *Foreign Relations of the United States*.¹² Det rör sig dels om korrespondens mellan Washington och den amerikanska ambassaden i Kongos huvudstad Leopoldville och dels om olika rapporter som sammanställts i Washington. De brittiska dokumenten är främst rapporter från brittiska ambassaden i Leopoldville, tillgängliga på National Archives i London. Återigen är det bara ett fåtal dokument som direkt berör den tjeckoslovakiska verksamheten.

Samtliga dessa källor speglar dock naturligtvis inställningen och kunskapsnivån hos dem som sänt och mottagit rapporterna snarare än de verkliga tjeckoslovakiska (och sovjetiska) intentionerna. Kvaliteten på rapporterna är dessutom mycket varierad. I vissa fall är informationen som ges både detaljerad och insiktsfull och i andra fall är den uppenbart felaktig, osaklig och i det närmaste propagandistisk.

En viktig källa har varit en telefonintervju med Krista Marek, dotter till Josef Virius som var tjeckoslovakisk konsul och senare ambassadör i Kongo (Virius själv är avliden sedan många år). Dottern, som själv var med i Kongo om än i ung ålder, kunde under samtalet även konsultera sin mor. Den långa tidsperiod som förflutit mellan händelserna och intervjuerna, samt fru Virius nuvarande höga ålder, innebär att deras minnen måste behandlas med viss försiktighet. Damerna var dessutom inte insatta i detaljerna i Josej Virius arbete. Den information som de lämnat, vilken främst rör Virius bakgrund och person samt de allmänna förhållandena runt familjens vistelse i Kongo, har dock varit av sådan art att den rimligen kan anses pålitlig.

---

¹¹ Namikas 2002.

¹² *Foreign Relations of the United States* 1992.

Några ytterligare detaljer har hämtats från intervjuer med de två personer som var chefer för CIA:s verksamhet i Kongo under 1957-1960, respektive 1960-1963. Även här har informationen varit av sådan art, och har framförts på sådant vis att den bedömts som trovärdig.

I övrigt har information hämtats från ett stort antal olika böcker och artiklar. De viktigare av dessa har behandlats under avsnittet Forskningsläge ovan.

På grund av det begränsade underlaget har det ibland inte varit möjligt att kontrollera uppgifter mot andra källor utan varje källa har fått utvärderas enskilt. Hänsyn har i förekommande fall tagits till författarens allmänna trovärdighet, baserad på studier av andra dokument eller verk som personen författat.

Av samma skäl har det heller inte varit möjligt att framskrida efter någon i förväg fastlagd metod, förutom strävan att lokalisera största möjliga antal källor innehållande relevant information.

2. ÖSTBLOCKET OCH AFRIKA

Den här uppsatsen handlar främst om de tjeckoslovakiska kontakterna med Belgiska Kongo åren 1954 till 1960. Trots Stalins död hade Tjeckoslovakien under den här perioden av allt att döma små möjligheter att forma någon helt egen Afrikapolitik. I stället var man utrikespolitiskt hårt uppknutna till Sovjetunionen, varför det är nödvändigt att titta på den sovjetiska politiken gentemot Afrika för att ge en bakgrund till det tjeckoslovakiska initiativet.

Under tsartiden hade Ryssland haft vissa planer på att skaffa sig kolonier i området kring Etiopien men efter revolutionen upphörde kontakterna mellan Sovjetunionen och Afrika under många år. Mot slutet av andra världskriget uppstod ett sovjetiskt intresse och forskningen om Afrika utökades kraftigt. Under Potsdamkonferensen 1945 begärde Sovjetunionen dessutom att få kontroll över vissa områden i norra Afrika, framstötningar som avvisades av de västallierade.

Under de första efterkrigsåren var den sovjetiska Afrikapolitiken fortfarande baserad på strikta marxist-leninistiska principer och de politiska kontakterna var begränsade till samröre med lokala kommunister. Eftersom de enda kommunistpartierna i Afrika var de i Sudan och Sydafrika, vilka båda snart tvingades under jorden, var de sovjetiska framstegen i kommunismens spridande i Afrika därför mycket begränsade. Allt samarbete med ”den nationella borgarklassen” i respektive koloni var helt uteslutet av ideologiska skäl.¹³ Dessutom var Sovjetunionen fram till början av 1950-talet faktiskt emot en avkolonialisering, eftersom man ansåg att makten i så fall ändå bara skulle lämnas över till västdominerade marionettregimer.¹⁴

Allt detta ändrades efter Stalins död och Nikita Chrusjtjovs tillträde till makten i Sovjetunionen. Chrusjtjov var mer pragmatisk och mer äventyrlig och var beredd att ta betydande risker för att uppnå framgång. Doktrinen justerades för att passa den nya politiken och det blev nu acceptabelt att kontakta den nationella borgarklassen, så länge den var ”progressiv”. Från och med 1954 började sovjetiska experter skickas utomlands till internationella konferenser för att knyta kontakter och förbereda vägen för framtida studieresor till Afrika.¹⁵

Det var mot den här bakgrunden som Tjeckoslovakien hösten 1954 öppnade ett konsulat i Leopoldville i Belgiska Kongo. Att försöka öppna ett sovjetiskt konsulat ansågs kanske alltför provocerande varför ”lilla Tjeckoslovakien” i stället fick uppgiften att tillsätta posten, som ombud för hela östblocket. Det här var sannolikt en medveten strategi från Sovjetunionens sida och kom senare att tillämpas på flera platser.¹⁶ Att tilldela speciella uppgifter eller områden till olika länder i Östeuropa var ju en metod som ibland tillämpades av Sovjetunionen, för att undvika

---

¹³ Charles 1980 s. 7 & 27-29.

¹⁴ Gann s. 15; Charles 1980 s. 49-55.

¹⁵ Charles 1980 s. 69-71.

¹⁶ Beck 1963 s. 415.

dubbelarbete, och måhända det fanns tankegångar om att Tjeckoslovakien skulle inta en central, framtida roll i de kommunistiska ansträngningarna i Afrika. Varför just Tjeckoslovakien sågs mer lämpade än till exempel Ungern för den här rollen är dock inte bekant.

Tankegångarna om att Tjeckoslovakien främst agerade ombud stöds av Beck, som säger:

Man måste redan från början vara på det klara med att Tjeckoslovakien i sin Afrikapolitik utför en uppgift som hon har tilldelats av Sovjetunionen. Däremot är den specifika roll som Tjeckoslovakien valt, och det sätt på vilket hon spelar den, resultaten av speciella omständigheter som har sitt ursprung i Tjeckoslovakien.¹⁷

I sin artikel anger Beck 1955 som startpunkten för de tjeckoslovakiska insatserna i Afrika.

Eftersom konsulatet i Kongo öppnades redan året innan är det därför troligt att det faktiskt var där som hela historien började, i stället för i Egypten som Beck förmodat.

---

¹⁷ Beck 1963 s. 403 (min översättning).

3. UPPSTARTEN (1954-1958)

3.1. Konsulatet öppnas

När det tjeckoslovakiska utrikesministeriet tog beslutet att upprätta ett konsulat i den belgiska kolonin Kongo var det till en början inte helt lätt att besätta posten. Det fanns få, om ens några diplomater med kännedom om Afrika och intresset för att bli placerad där var svalt. Till slut åtog sig dock en man vid namn Josef Virius uppdraget. Han var 34 år gammal, var ”något av en äventyrare” och talade dessutom god franska, vilket var en nödvändighet i Belgiska Kongo.

Karta över Kongo, som även visar dess läge i Afrika.
(FN)

Virius och hans familj kom till Kongo under senare delen av 1954. Ingen av dem visste speciellt mycket om Kongo och Afrika när de anlände utan de fick lära sig det mesta från grunden. De bodde i samma hus som själva konsulatet, vilket låg i Leopoldville, huvudstad i kolonin. Josef Virius var den ende tjeckoslovakern på konsulatet, förutom hans fru Olga som hjälpte till ibland. Barnen gick i en lokal skola, tillsammans med belgiska barn.¹⁸

Till en början var det mycket svårt för Virius och hans familj att bli accepterade. Som koloni till NATO-landet Belgien var Kongo i det närmaste

”fientligt territorium” för personer från Östeuropa och det tjeckoslovakiska konsulatet var också det enda öststatskonsulatet i Kongo under hela 1950-talet. Den diplomatiska kåren var relativt liten vid den här tiden och omfattade – förutom Tjeckoslovakien – generalkonsulat¹⁹ för Storbritannien, Italien, Portugal och Sydafrika samt konsulat för Frankrike, USA, Sverige, Grekland, Kanada, Schweiz, Danmark, Nederländerna, Österrike, Liberia, Finland, Tyskland och Japan.²⁰ Några ambassader fanns inte, eftersom Kongo var en koloni och de utländska konsulaten formellt var knutna till respektive lands ambassad eller konsulat i Belgien. De flesta övriga konsulter och deras familjer var som synes från västländer och de nyanlända ”kommunisterna” sågs med stor misstänksamhet. I sinom tid blev den tjeckiska familjen emellertid accepterad, när de övriga, som Virius dotter uttryckte det, ”insåg att vi också var människor”.²¹

¹⁸ Intervju med Krista Marek (dotter till Josef Virius).

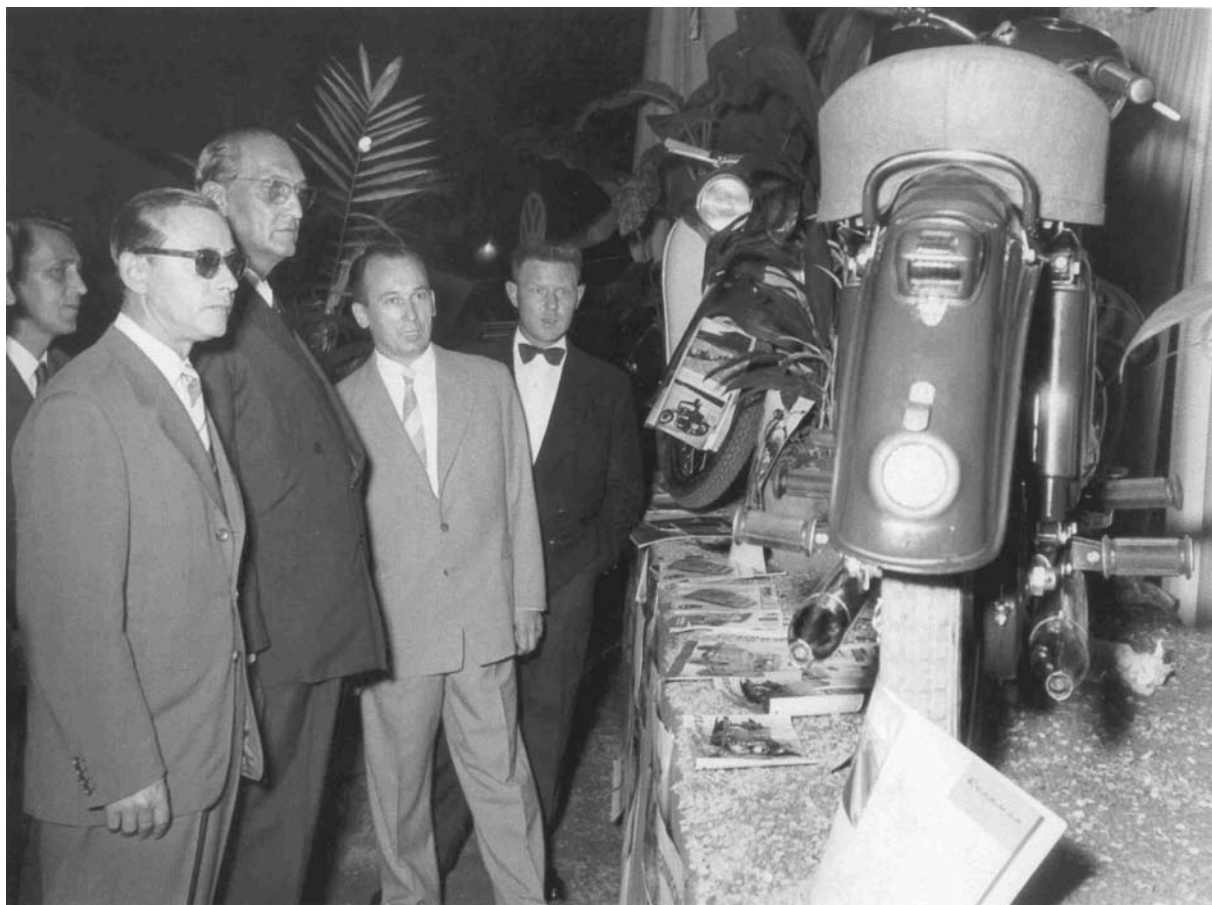
¹⁹ Generalkonsul är den högsta graden av konsul; vanligen förestår han eller hon en mer betydande beskickning, där det finns mer än en konsul.

²⁰ *Traveller's Guide to the Belgian Congo and Ruanda-Urundi* 1956 s. 228.

²¹ Intervju Marek.

3.2. Handelsrelationer

En av Josef Virius huvudsakliga, officiella uppgifter var att stimulera importen till Kongo från Tjeckoslovakien.²² Efter kommunisternas maktövertagande 1948 hade den tjeckoslovakiska exporten och importen i hög grad inriktats på handel med andra öststater, något som många bedömare ansåg allvarligt skadat den egna ekonomin. Efter Stalins död började man därför åter bygga upp en utrikeshandel med länder utanför östblocket.²³

Tjeckoslovakiske konsuln Josef Virius (andre man från höger) visar upp sitt lands produkter för några belgiska affärsmän i Leopoldville, Belgiska Kongo. (Foto: via Krista Marek)

Tjeckoslovakien hade av tradition en stor export och i mitten av 1950-talet låg den tjeckoslovakiska exporten *per capita* faktiskt högre än exempelvis den franska, och nästan sex gånger högre än den sovjetiska.²⁴ För att stimulera exporten gav staten en subvention som låg runt 40 procent.²⁵ Huruvida det verkligen fanns förhoppningar i Tjeckoslovakien om att öppna upp Afrika som en exportmarknad är svårt att bedöma. Under mitten och slutet av 1950-talet

---

²² Intervju Marek.

²³ "Foreign Trade" (Internetkälla).

²⁴ Michal 1960 s. 97; uppgifterna avser år 1956.

²⁵ Michal 1960 s. 132; år 1957, till exempel, beräknades subventionen ha legat mellan 36 och 46 procent.

lyckades dock Tjeckoslovakien få igång en ganska livlig handel med Egypten och det är möjligt att man i Prag såg detta som ett tecken på att liknande framgångar var möjliga även längre söderut.²⁶

Varius lade i alla fall ned mycken tid och energi på detta, åtminstone till en början, dock uppenbarligen utan någon större framgång. Inte i någon känd källa om Belgiska Kongo har Tjeckoslovakien omtalats som handelspartner, och inga tjeckoslovakiska produkter av något slag omnämns, varför det är sannolikt att handeln var och förblev marginell. I tillgänglig tjeckoslovakisk statistik är exporten till Afrika vanligen för liten för att ens redovisas separat.²⁷

3.3. Andra arbetsuppgifter

Det är inte känt exakt vilka andra förväntningar som det tjeckoslovakiska utrikesministeriet hade på sin nya konsul under de första åren. Som tidigare nämnts var konsulen den ende tjeckoslovakern i kolonin och han hade inga landsmän att se efter. Alla betydande politiska beslut som rörde kolonin togs i Bryssel snarare än i Leopoldville och krävde därför inte någon bevakning lokalt.

När konsulatet upprättades 1954 fanns ännu ingen tillstymmelse till självständighetsrörelse i Kongo och inte heller fanns någon kongolesisk intelligentsia att tala om. I själva verket fanns det ännu inte en enda universitetsutbildad kongoles. Inte förrän just 1954 började heller belgarna att mer än i undantagsfall tillåta kongoleser att resa utanför Kongo, och även då rörde det sig bara om små grupper av speciellt privilegierade personer.²⁸

Till skillnad från de flesta andra delar av Afrika fanns ingen större grupp av permanent bosatta vita personer i Kongo. Belgarna hade under hela sin kolonialperiod som policy att begränsa den vita invandringen och de flesta belgarna i kolonin var bara där på tidsbegränsade kontrakt för något av de storbolag som ägde gruvor, plantager eller andra affärsverksamheter i Kongo. Ett antal tusen småföretagare fanns visserligen, speciellt greker och portugiser, och dessutom fanns även flera tusen missionärer, både katoliker och protestanter, vilka var spridda runt om i kolonin.²⁹ Ingen av dessa grupper torde dock ha varit av särskilt intresse ur tjeckoslovakisk synvinkel.

Det är därför sannolikt att ändamålet med konsulatet knappast heller var politisk rapportering i vanlig mening. Det ligger nära till hands att snarare förmoda att konsulatet till en början främst var något av ett experiment; ett led i den mer öppna utrikespolitik inom östblocket som införts efter Stalin.

---

²⁶ Beck 1963 s. 407.

²⁷ Tabeller i Michal 1960 kap. 6.

²⁸ Kanza 1978 s. 12.

²⁹ Merriam 1961 s. 36; Young 1965 s. 201, m fl källor.

3.4. Underrättelsearbete

Lawrence Devlin, som var CIA-chef i Kongo från augusti 1960, var övertygad om att Virius arbetade för den tjeckoslovakiska underrättelsetjänsten, FSZS.³⁰ Devlins företrädare Paul Springer hade däremot inga minnen av några sådana misstankar och Virius familj hävdade att han var en *bona fide* diplomat.³¹ Virius förefaller emellertid ha delat vissa karaktärsdrag med den typiske underrättelseofficieren och en tysk journalist beskrev honom senare som ”en tämligen obemärkt, stillsam man [...] en hövlig och reserverad tjänsteman, som ständigt söker inhämta information”.³² I praktiken spelade det förmodligen ingen större roll huruvida Virius var utsänd av FSZS eller av Utrikesministeriet: det arbete han utförde skulle i båda fallen ha utförts på ungefär samma sätt.

Virius spenderade hur som helst mycken tid med att resa omkring i Kongo och han besökte en del ställen där vita personer sällan eller aldrig syntts till förut. Virius var också mycket intresserad av jakt, vilket också gav en god ursäkt att åka till olika platser i Kongo. Han lärde sig att tala en del lingala (det språk som talades bland annat i kongolesiska armén) samt swahili (som talades i östra Kongo). Ofta följde familjen med på resorna ut i landet.³³

Även om Virius med tiden uppenbarligen utvecklade ett genuint intresse för afrikansk kultur (enligt dottern skrev han senare ett antal artiklar i ämnet i tjeckoslovakiska tidningar, under pseudonym) är det troligt att resorna runt om i Kongo huvudsakligen var å tjänstens vägnar, för att lära så mycket som möjligt om afrikanska sedvänjor, lokala förhållanden och det politiska systemet på landsbygden. Det är rimligt att antaga att detaljerade rapporter skickades hem till Prag och även kopierades till Moskva, och därmed blev underlag vid utvecklingen av den nya Afrikapolitiken inom östblocket.

---

³⁰ Intervju Devlin.

³¹ Intervju Springer; intervju Marek.

³² Scholl-Latour 1961 s. 55 (min översättning).

³³ Intervju Marek.

4. POLITISKT ARBETE (1958-1960)

4.1. Omprövning av nationalismen

Under 1954-1955 utarbetades en ny utrikespolitik i Sovjetunion vilken officiellt fastställdes på partikongressen 1956. Den kan förmodas ha legat till grund även för den tjeckoslovakiska politiken som tillämpades i Afrika. Bland huvudprinciperna märktes ömsesidig respekt samt "fredlig samexistens", och revolution sågs inte längre som "oundviklig" för alla länder.³⁴ I samband med detta utvecklades även den sovjetiska synen på nationalismen. En viktig konferens mellan nyligen självständiga stater hölls i Bandung i Indonesien 1955 och för första gången insåg Sovjetunionen att det kunde vara till fördel att trots allt samarbeta med "borgerliga" nationalisterna. I 1956 års upplaga av en sovjetisk politisk uppslagsbok beskrevs nationalismen som "fientlig mot proletarietet" men i 1958 års upplaga hade kvalificeringen gjorts att i "förtryckta nationer" kunde nationalismen trots allt ha ett "demokratiskt innehåll".³⁵ Sovjetunionen framställde sig alltmer som en förkämpe för de koloniserade folken och 1957 förutspådde Chrusjtjov att hela Afrika skulle vara kommunistiskt före 1972.³⁶

I mars 1958 utfärdade det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitte ett hemligt direktiv som betonade vikten av att knyta sociala och kulturella band med Afrika och detta blev nu ett prioriterat område i Sovjetunionen och därmed även i övriga östblocket.³⁷ Ett konkret resultat av detta var att sovjetiska radiosändningar till Afrika inleddes redan månaden därpå.³⁸ Under året ökade östblockets insatser i Afrika och mot slutet av 1958 inledde Tjeckoslovakien kontakter med Guinea och Liberia.³⁹

4.2. Början till slutet för kolonialväldet

Belgarnas kolonialstyre hade en starkt paternalistisk prägel, det vill säga kolonialmakten skulle tillgodose "infödingarnas" alla behov och dessa skulle inte själva behöva ta några initiativ för att få ett bättre liv. Levnadsstandarden var också betydligt bättre än på många andra håll i Afrika, med förhållandevis väl utbyggd sjukvård och grundläggande utbildning. All politisk aktivitet var hårt reglerad och i princip förbjuden, även för belgiska invånare i kolonin, varför det tog mycket lång tid innan några politiska rörelser utvecklades. Någon "befrielse-rörelse" fanns aldrig i Kongo och det förekom inga utbredda uppror. Först 1956 kom ett par politiska manifest, som i mycket

---

³⁴ Morrison 1964 s. 5; Charles 1980 s. 72.

³⁵ Nugent 1965; Morrison 1964 s. 42

³⁶ Nugent 1965 s. 150.

³⁷ Namikas 2002 s. 89.

³⁸ Lessing 1962 s. 120-121.

³⁹ Beck 1963 s. 411 & 414.

försiktiga ordalag talade om ökat influtande för kongoleserna, och 1958 bildades de första partierna. Därefter gick utvecklingen mycket fort och i början av 1959 började det för första gången talas öppet om självständighet, även om den fortfarande av både belgare och kongoleser förutsattes ligga flera år framåt i tiden.⁴⁰

Den politiska utvecklingen i Kongo var inte uppdelad i ”höger” och ”vänster” som är brukligt i västvärlden. Den enda större skillnaden låg i vilken grad av regionalt självstyre som de olika partierna förordade. Detta varierade allt ifrån ett upplägg med ett antal provinser under en relativt stark centralregering, till den andra ytterligheten med en lös konfederation av i huvudsak helt självständiga stater. Så gott som alla partier (och det fanns dussintals) hade en etnisk och regional förankring, det vill säga partiet representerade en viss stam eller koalition av stammar. All politik i Kongo gick i praktiken ut på att gynna den egna stammen. Lawrence Devlin, som var CIA-chef i Kongo från 1960, uttryckte det så att, ”Man var alltid tvungen att tänka i stam-termer, vem som var ledare för stammen, hur han passar in i bilden, vilken sida han är för, vem som kan påverka honom i den egna gruppen: vem känner vi som känner honom väl?”⁴¹

De nya partiledarna var ofta personer med stort inflytande i sin stam men med låg utbildningsnivå (kanske motsvarande svenskt lågstadium). Det fanns därför stort utrymme för utomstående rådgivare att skaffa sig inflytande. Här hade belgarna givetvis ett försprång, speciellt som förhållandet mellan belgare och kongoleser var någorlunda gott ända fram till självständigheten. Men även andra länders representanter såg till att hålla sig framme.

4.3. Tjeckoslovakiska kontakter med kongoleserna

Josef Virius var här mer aktiv än de flesta, och Tjeckoslovakien var av allt att döma den stat som (Belgien borträknat) hårdast arbetade på att skaffa sig en ställning bland de kongolesiska partierna. Hans verksamhet var allmänt känd och omtalad. Den dåvarande brittiske konsuln skrev senare att ”ryssarna” använde den tjeckoslovakiska konsulatpersonalen ”som agenter för att vidarebefordra pengar till kongolesiska politiker, till att välja ut och skicka unga kongoleser för utbildning i kommunistländer, och så vidare. Allt detta var välkänt under den här tiden.”⁴² Två svenska författare skriver att: ”Enligt åtskilliga källor har den [tjeckoslovakiska beskickningen] både hemligt och öppet stått bakom de östorienterade kretsarna.”⁴³ Den svenske konsuln skrev:

---

⁴⁰ Utvecklingen beskrivs t.ex. i Lemarchand 1964 och Young 1965.

⁴¹ Intervju med Devlin (min översättning).

⁴² Scott 1969 s. 52 (min översättning).

⁴³ Stenström och Wikström 1961 s. 51.

[Virius har] systematiskt arbetat upp åtskilliga kontakter bland afrikanska politiker och sökt skaffa sig anseende som afrikanernas särskilde vän, bl.a. genom att ofta som ende vit man närvara vid manifestationer av skilda slag. Han lyckades balansera så, att hans verksamhet, ehuru ogillad av den belgiska administrationen, ej föranledde konsulatets stängande.⁴⁴

I slutet av 1950-talet började ett litet antal kongoleser att besöka öststaterna i samband med resor till Europa. En kongoles som deltog i WFDYs (World Federation of Democratic Youth) konferens i Prag 1959 var sannolikt den förste som besökte Tjeckoslovakien. Bland de mer prominenta resenärerna var Antoine Gizenga (senare vice premiärminister) som runt årsskiftet 1959-60 tillbringade tre månader i Östtyskland, Tjeckoslovakien och Sovjetunionen.⁴⁵ I väst kallades han senare ”Moskva-utbildad” eller ”Prag-utbildad” men det fanns inga egentliga bevis för att han annammat kommunismen.⁴⁶

Dessutom erbjöds en del kongoleser utbildning i öst. Virius lär totalt ha värvat omkring 20 kongoleser till Afrika-akademien i Prag, men det är oklart hur många av dessa som åkte före självständigheten.⁴⁷ Dessutom arrangerade Virius uppenbarligen studieresor till andra öststater, och till och med till Kina. Exempelvis skrev en av ledarna för ett lokalt ungdomsparti den 4 maj 1960 till ”käre kamraten” Virius och bad att hans avresa till Östtyskland och Kina skulle påskyndas.⁴⁸

Ett annat mått på det tjeckoslovakiska intresset för Kongo och Afrika i allmänhet var att Radio Prag i oktober 1959 började med franskspråkiga sändningar till centrala och södra Afrika. Övriga öststater kom igång med liknande program först 1960.⁴⁹ I juni 1960 tillkännagavs dessutom att Tjeckoslovakien som första land i östblocket upprättat ett utbildningscenter utanför Prag avsett för afrikanska fackföreningsfunktionärer, samtidigt som officiella förbindelser togs med olika afrikanska fackföreningar.⁵⁰

Det var dock inte alla kongoleser som helt oförbehållsamt tog emot den erbjudna hjälpen. Exempelvis hade medlemmar av den inflytelserika familjen Kanza blivit lovade gratis tryckpressar från Tjeckoslovakien i samband med att de satte upp ett tryckeri i Leopoldville, men hade avböjt ”eftersom de inte ville vara skyldiga tjeckerna några gentjänster.”⁵¹

De belgiska myndigheterna höll ett vakande öga över både de nya partierna och över de tjeckoslovakiska kontakterna med dessa. När överläggningarna om kongolesisk självständighet

---

⁴⁴ ”Öststaterna och Kongo”, Brev nr. 184 från Svenska Konsulatet i Leopoldville till Utrikesdepartementet [Leo till UD], 24 sep 1960, UD, HP 1 Yk.

⁴⁵ ”Independence in the Congo”, aug 1960, PRO, FO 371/146651.

⁴⁶ ”An Analytical Chronology of the Congo Crisis”, 25 jan 1961, JFK Library, NSF, Congo, Box 27.

⁴⁷ ”Öststaterna och Kongo”, Brev nr. 184 från Leo till UD, 24 sep 1960, UD, HP 1 Yk.

⁴⁸ Houart 1960 s. 61.

⁴⁹ Lessing 1962 s. 120-121.

⁵⁰ Lessing 1962 s. 85-87.

⁵¹ Scott 1969 s. 20 (min översättning).

efter hand konkretiserades förutsatte belgarna ändå att de skulle behålla ett betydande inflytande lokalt. De var därför måna om att andra nationer inte skulle få alltför starkt fotfäste i Kongo, och särskilt gällde detta de kommunistiska staterna. Speciellt oroade var belgarna över rapporter om att ett av de största partierna, ABAKO, kontaktat Virius rörande möjligheterna att ersätta de belgiska officerarna i den kongolesiska armén med tjeckoslovakiska befäl.⁵²

Det är troligt att Tjeckoslovakien gärna hade tagit en aktiv del i utbildningen av den kongolesiska armén efter självständigheten om tillfälle hade bjudits. Så hade skett i ett annat afrikanskt land, Guinea, som blivit självständigt i slutet av 1958. Landet hade omedelbart erbjudits vapenleveranser från Tjeckoslovakien, som hade en lång tradition inom vapenindustri och vars vapen hade gott renommé.⁵³ En tjeckoslovakisk ”handelsdelegation” på 70 personer anlände till Guinea under våren 1960 och samtidigt framkom det att underofficerare från landet var under militär utbildning i Tjeckoslovakien.⁵⁴

Under en mottagning arrangerad av Virius i maj 1960 för att fira den tjeckoslovakiska nationaldagen passade en framträdande kongolesisk politiker emellertid på att officiellt uttala att den nya republiken Kongo inte hade för avsikt att byta ut sina gamla belgiska läromästare med folk hämtade från kommunistländerna. Inte heller hade man behov av tjeckoslovakiska vapen.⁵⁵ Eftersom talaren var sekreterare i ett av de pro-belgiska partierna kan man förmoda att han agerade på belgisk inrådan.

4.4. Effekter för Tjeckoslovariens egen del

Beck drar i sin artikel slutsatsen att de tjeckoslovakiska insatserna i Kongo och övriga Afrika också hade inrikespolitiska effekter i hemlandet. Det rådde enligt honom inga större tvivel om att verksamheten i Afrika och andra underutvecklade delar av världen stärkte de kommunistiska ledarnas position i Tjeckoslovakien.

Det blotta faktum att Tjeckoslovakien ombuds hjälpa icke-kommunistiska länder fungerar som bevis inför folket att det kommunistiska systemet i Tjeckoslovakien fungerar och är respekterat utomlands. [...] De afrikanska länderna har trots allt av egen fri vilja valt tjeckoslovakiskt bistånd hellre än det som erbjudits av västländer.⁵⁶

Från mitten av 1950-talet kom en alltmer strid ström av utländska dignitärer till Tjeckoslovakien på besök och landet fick ett förhållandevis gott rykte på olika platser där tjeckoslovaker var med

---

⁵² Rapport från *Sûreté* (hemliga polisen), feb 1960, citerad i Vandewalle och Brassine 1973 s. 103; Brev, Leo till UD, 23 feb 1960, UD, HP 1 Dbk.

⁵³ Legvold 1970, s. 63.

⁵⁴ Schatten 1966 s. 133-134 & 301-302.

⁵⁵ ”Le Congo n’a pas besoin d’armes communistes” [”Kongo behöver inga kommunistiska vapen”], klipp ur okänd dagstidning, 12 maj 1960.

lokalt och hjälpte till genom olika projekt. Som Beck uttryckte det: ”hennes flagga vajar i många länder”.⁵⁷

Efter hand kom de olika aktiviteterna i Afrika och andra platser att bli en viktig ”säkerhetsventil” för tjeckoslovakier som var intresserade av att resa utomlands utan att för den skull behöva fly till väst. I jämförelse med Afrika kändes dessutom förhållandena hemma i Tjeckoslovakien sannolikt inte så dåliga trots allt.

Tjeckoslovariens ställning och status inom östblocket förbättrades också, speciellt i förhållande till Sovjetunionen, i takt med att landet visade sin förmåga att aktivt bidra till ”socialismens frammarsch” utanför Europa. Tjeckoslovakisk ”know-how” och tjeckoslovakiska krediter blev ett betydande tillskott till Sovjetunionens egen kapacitet inom olika områden. Även i de fall Tjeckoslovakien agerade på sovjetiskt initiativ byggde man ändå upp kontakter som gynnade det egna landet, och skaffade sig inflytande som satte Sovjetunionen i något av en beroendeställning.

Medaljens baksida var naturligtvis att projekten kostade resurser och pengar, som ofta kunde ha använts bättre på hemmaplan.⁵⁸

I och med att verksamheten i Kongo fram till självständigheten aldrig sträckte sig mycket längre än till Virius och hans ansträngningar uppstod inte ovanstående positiva effekter specifikt som ett resultat av konsulatet i Leopoldville. Sannolikt hade man dock i Prag förhoppningar om en framtida utdelning i Kongo som förstärkte intresset av att förtsätta verksamheten där, oberoende av direktiven från Moskva.

4.5. Kongo och kommunismen

Förutom kontakterna med Virius förmedlades en del kontakter med östblocket via belgiska eller franska kommunister som besökte Kongo. Totalt rörde det sig emellertid enligt brittiska beräkningar bara om ett 40-tal kongoleser som hade mer allvarligt menade kontakter med kommunister före självständigheten.⁵⁹ Och den svenske konsuln påstod sig i en rapport bara ha hört talas om en enda inhemsk kommunist.⁶⁰

Det är troligt att Virius inte fann det speciellt lätt att övertyga kongoleserna om kommunismens förträfflighet. Många observatörer har kommenterat att systemet passade dåligt för afrikanska förhållanden. En FN-rapport hade följande att säga, några år senare:

---

⁵⁶ Beck 1963 s. 415 (min översättning).

⁵⁷ Beck 1963 s. 416

⁵⁸ Beck 1963 s. 414-416.

⁵⁹ ”Independence in the Congo”, aug 1960, PRO, FO 371/146651.

⁶⁰ Brev nr. 184 från Leo till UD, 24 sep 1960, UD, HP 1 Yk.

Även om det teoretisk sätt råder ideala förhållanden för att kommunismen skall frodas här, är det tveksamt om den kommer att göra några framsteg. Kongoleserna är konservativa. Deras ägodelar har varit få. Den viktigaste av dessa, som dessutom varit mycket frikostig mot dem, har varit deras jord. De anser att de fortfarande har rätten till jord som brukats av deras förfäder för 80 år sedan. Ett folk som har en sådan stark egenhet att hålla på det som är sitt skulle ha svårt att acceptera statligt ägande.⁶¹

En källa anger att 125 kongoleser skickades på militär utbildning i Tjeckoslovakien och Östtyskland under första delen av 1960, och sagesmannen påstår sig själv ha sett en hel del tjeckoslovakiska vapen i Kongo under samma period, sannolikt insmugglade via Uganda.⁶² Det förefaller dock högst osannolikt att de här uppgifterna är sanna. Dels för att de inte bekräftas av någon annan källa men också för att sådana aktiviteter inte skulle ha varit i östblockets intresse. I slutet av 1959 hade några kongoleser kontaktat den sovjetiske beskickningschefen i Ghana och begärt att få bistånd i form av vapen men hade fått till svar att Sovjetunionen inte gav sådant direktstöd till frihetsrörelser.⁶³ Dessutom skulle vapenleveranser ha varit rätt meningslösa i Kongo, eftersom det här inte var fråga om någon egentlig revolutionär situation.

Politiska kontakter med den nya regimen var således det bästa sättet för östblocket att skaffa sig inflytande. Själständighetsdagen bestämdes till sommaren 1960 och under samma vår förekom en febril politisk aktivitet, fram till de allmänna valen i maj. Under valkampanjen gav Sovjetunionen och Tjeckoslovakien visst ekonomiskt bistånd till en del partier men summorna var sannolikt blygsamma.⁶⁴ Till president för den nya republiken utsågs Joseph Kasa-Vubu och till premiärminister Patrice Lumumba. Ingen av dem var någon uttalad anhängare av kommunismen trots att Lumumba i belgisk press ibland beskyldes för att vara kommunist, vilket nog snarast skall tydas som ett tecken på det allmänna belgiska missnöjet över hans nationalistiska politik.

Virus fortsatte som ende representant för östblocket att tillvarata de kommunistiska ländernas intresse i Kongo under de sista månaderna av kolonialt styre. Det fanns ingen anledning att tro att några större förändringar skulle komma till stånd inom överskådlig framtid, även om det uttrycktes en del farhågor för att det kunde bli lokala oroligheter.⁶⁵

---

⁶¹ "Political Review of the Congo (Sep 62–May 63)", ONUC Mil Info, 7 jun 1963, kopia i författarens ägo (min översättning).

⁶² Lessing 1962 s. 140-141.

⁶³ Namikas 2002 s. 96.

⁶⁴ Namikas 2002 s. 106-107.

⁶⁵ Rapporterat bl.a. i chiffrtelegram från Leo till UD, 12 maj 1960, UD, HP 1 Dbk.

4.6. **Kongolesisk självständighet**

När självständighetsdagen till slut randades 30 juni 1960 förvandlades kolonin Belgiska Kongo till Republiken Kongo. Den tjeckoslovakiska delegation vid självständighetsceremonierna erbjöd kongolserna samarbete inom kultur och utbildning samt tekniskt bistånd.⁶⁶ Under de första veckorna av självständigheten upprättade Sovjetunionen en ambassad i Kongo med benäget bistånd av Josef Virius, som samtidigt fick sin egen status uppgraderad från konsul till ambassadör.⁶⁷ En helt ny period i Tjeckoslovakiens och kommunismens diplomatiska offensiv i Afrika verkade stå för dörren.

Under sommaren kom dock händelserna att utvecklas i helt oanade riktningar i Kongo. Armén revolterade och strax därpå förklarade sig landets två rikaste provinser självständiga. Detta blev inledningen på den så kallade Kongokrisen: en komplicerad serie av regeringskriser, splittringar och interna stridigheter som fortsatte under flera år. Kongo blev nu en ny skådeplats för det kalla kriget och FN skickade stora styrkor till landet för att återställa ordningen. För Tjeckoslovakiens del slutade det hela med att deras ambassad i september 1960 stängdes och att Josef Virius utvisades från Kongo.

Allt detta är emellertid en annan historia.

---

⁶⁶ Beck 1963 s. 414.

⁶⁷ Sonnenfelt 1967 s. 25-26; Intervju Marek.

5. SAMMANFATTNING

Som har framgått ovan återstår fortfarande många frågetecken vad gäller Tjeckoslovakiens aktiviteter i Afrika under 1950-talet. Sannolikt finns många av svaren i olika tjeckiska arkiv och måhända pågår redan någon forskning i ämnet, men för den här uppsatsen har det som sagt varit nödvändigt att arbeta med ett tämligen knapphändigt material.

Den första delfrågan i uppsatsens frågeställning gällde varför Tjeckoslovakien överhuvudtaget öppnade ett konsulat i Kongo. Att det aldrig skulle ha blivit något konsulat utan sovjetiskt godkännande får anses vara ett ganska riskfritt antagande. Det finns ingen källa tillgänglig som direkt anger en orsak till uppstarten men däremot är det möjligt att dra vissa slutsatser av tidpunkten, 1954. Att Stalins död året innan var en utlösande faktor är högst sannolikt. Den öppnare inställning till relationer med Afrika och Asien som kom att råda i Sovjetunionen ganska omedelbart efter Nikita Chrusjtjovs maktillträde fick av allt att döma ett snabbt genomslag även i Tjeckoslovakien. Det är därför rimligt att förmoda att Josef Vírúš skickades till Kongo som ombud för hela östblocket, ursprungligen sannolikt med ett ganska löst definierat uppdrag att sondera och rapportera om förhållandena i Afrika, för att hjälpa till att bygga upp den allmänna kompetensen på området.

Att det fanns ett intresse i att öka exporten står också klart. Förmodligen rörde det sig här om ett rent tjeckoslovakiskt intresse, skilt från den övergripande östblockspolitiken, men källmaterialet är för klen för att det skall gå att dra några definitiva slutsatser. Det är också svårt att bedöma huruvida förhoppningarna om ökad handel verkligen var ett huvudsakligt skäl till att öppna ett konsulat eller om det främst rörde sig om ett lämpligt svepskäl för att motivera konsulatet inför belgarna. Resultatet blev i alla fall magert.

Arbetet i Afrika och på andra platser har med tiden också medfört andra fördelar för den tjeckoslovakiska regimen, främst i form av en stärkt ställning inom landet och inom östblocket, men också genom att den givit landet en möjlighet att i viss mån självständigt profilera sig gentemot omvärlden. Även om man aldrig hann skörda några större dylika fördelar just i Kongo ökade tankegångar av den här typen sannolikt motivationen för att upprätthålla verksamheten där. Det är kanske inte möjligt att tala om en egen handlingslinje i Kongo i det här fallet men det är i alla fall rimligt att tala om ett egenintresse.

Mot slutet av 1950-talet ökade det sovjetiska och därigenom även det tjeckoslovakiska intresset i att upprätta politiska kontakter i Afrika, för att skapa inflytande i de nya stater som uppenbarligen skulle komma att uppstå i regionen under de kommande åren. Vírúš fick därmed en viktig roll som språkrör för östblocket och som förmedlande länk för kongolesernas önskemål och förhoppningar inför ett framtida samarbete med öst. Detta innebar en mycket mer markant

fokusering på den lokala situationen, jämfört med tidigare. Av allt att döma blev det här Virius huvudsakliga arbetsuppgift under kolonins sista år, och man kan förmoda att han under de sista månaderna ägnade allt mindre tid åt kontakter med belgarna och allt mer tid åt de kongolesiska politiska ledarna.

Å andra sidan kan det faktum att så lite nämns om de tjeckoslovakiska insatserna i Kongo, även av de forskare och aktörer som hade tillfälle att observera händelserna på plats, tolkas som en fingervisning om att Virius inverkan på utvecklingen trots allt var ganska begränsad.

Vid självständigheten var situationen en helt annan än sex år tidigare. Vid ankomsten hade konsulatet varit en relativt obetydlig utpost i en avkrok, medan den egentliga politiska och diplomatiska relationen – mellan två stater på ömse sida om järnridån – utspelades i Prag och Bryssel. Sommaren 1960 var konsulatet i stället en spjutspets i relationen mellan östblocket och en självständig, strategiskt placerad stat.

Det fortsatta händelseförloppet under 1960 gör det svårt att riktigt bedöma hur viktig den upparbetade tjeckoslovakiska positionen i Kongo verkligen var, och vad som kunde ha hänt ifall Kongokrisen inte kommit till stånd. Som saker och ting utvecklade sig efter självständigheten kom det tjeckoslovakiska konsulatet i Leopoldville, Kongo, i praktiken att bli något av en parentes i historien.

6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

6.1. Otryckta källor

Utrikesdepartementet [UD], Stockholm

Serie ”HP 1 Dbk” (Politik, Allmänt, Belgiens besittningar)

Serie ”HP 1 Yk” (Politik, Allmänt, Kongo)

Public Record Office [PRO] (numera National Archives), London, England

Serie ”FO 371” (Foreign Office, Political Departments, General Correspondence)

John F. Kennedy Presidential Library [JFK], Boston, MA, USA

Serie ”National Security File [NSF], Congo”

6.2. Tryckta källor

Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Volume XIV: Africa. Washington: Department of State, 1992.

6.3. Intervjuer

Lawrence Devlin, Locust Grove, VA, USA, 17 februari 1997; redigerad utskrift från bandupptagning i författarens ägo.

Krista Marek, telefonintervju, 25 november 2003; intervjuanteckningar i författarens ägo.

Paul Springer, telefonintervju, 4 mars 2004; intervjuanteckningar i författarens ägo.

6.4. Litteratur

Beck, Curt F. ”Czechoslovakia’s Penetration of Africa” i *World Politics*, Vol. 15, Nr. 3 (april 1963), s. 403-416.

Charles, Milene. *The Soviet Union and Africa: The History of the Involvement.* Washington: University Press of America, 1980.

Gann, L.H. ”The Soviet Union and Sub-Saharan Africa: 1917-1974” i Dennis L. Bark (red.), *The Red Orchestra, Volume II: The Case of Africa.* Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1988.

Houart, Pierre. *La Penetration Communiste au Congo: Commentaires et Documents sur les Événements de juin-novembre 1960.* Bryssel: CDI, 1960.

Kanza, Thomas. *The Rise and Fall of Patrice Lumumba: Conflict in the Congo.* London: Rex Collings, 1978.

Legvold, Robert. *Soviet Policy in West Africa.* Cambridge: Harvard University Press, 1970.

Lemarchand, René. *Political Awakening in the Congo: The Politics of Fragmentation*. Berkeley: University of California, 1964.

Lessing, Pieter. *Africa's Red Harvest*. New York: John Day, 1962.

Merriam, Alan P. *Congo: Background of Conflict*. Northwestern University Press, 1961.

Michal, Jan M. *Central Planning in Czechoslovakia: Organization for Growth in a Mature Economy*. Stanford, CA: Stanford University, 1960.

Morison, David. *The U.S.S.R. and Africa 1945-1963*. London: Oxford University Press, 1964.

Namikas, Lise. "Battleground Africa: The Cold War and the Congo Crisis, 1960-1965". Opublicerad uppsats, University of Southern California, 2002.

Nugent, John P. *Call Africa 999*. New York: Coward-McCann, 1965.

Schatten, Fritz. *Communism in Africa*. London: George Allen & Unwin, 1966.

Scholl-Latour, Peter. *Matata am Kongo*. Berlin: Deutsche Buch-Gemeinschaft, odaterad [c.1961].

Scott, Ian. *Tumbled House: The Congo at Independence*. London: Oxford University Press, 1969.

Sonnenfelt, Helmut. "The Soviet Union and China: Where They Stood in 1960" i Helen Kitchen (red.), *Footnotes to the Congo Story: An "Africa Report" Anthology*. New York: Walker, 1967, s. 25-34.

Stenström, Arvid och Jan-Erik Wikström (red.). *Storm över Kongo: en bok om Kongokrisen*. Stockholm: Missionsförbundet, 1961.

Traveller's Guide to the Belgian Congo and Ruanda-Urundi. Bryssel: Tourist Bureau for the Belgian Congo and Ruanda-Urundi, 1956.

Vandewalle, Frédéric och Jacques Brassine. *Les Rapports Secrets de la Sûreté Congolaise*, Vol.II. Belgien: Editions Gamma, 1973.

Wauters, Arthur (red.). *Le Monde Communiste et la Crise du Congo Belge*. Bryssel: Institut de Sociologie Solvay, 1961.

Young, M. Crawford. *Politics in the Congo: Decolonization and Independence*. Princeton: Princeton University Press, 1965.

6.5. Internetresurser

"Foreign Trade" i *A Country Study: Czechoslovakia*, URL 2005-03-14:
<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/cstoc.html>